

Μπορεί να παρατηρήσετε ότι οι συλλογισμοί των οποίων τα συμπεράσματα προσεγγίζουμε θέτουν στον συγγραφέα μία μόνο απαίτηση, την απαίτηση να συλλογιστεί, να στοχαστεί τη θέση του εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Μπορούμε να είμαστε σίγουροι: αυτός ο στοχασμός οδηγεί, αργά ή γρήγορα, τους σημαντικούς συγγραφείς, δηλαδή τους καλύτερους τεχνίτες, σε παρατηρήσεις που δικαιολογούν με πλήρη νηφαλιότητα την αλληλεγγύη τους προς το προλεταριάτο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. [Σ.τ.Ε.] *Die neue Sachlichkeit*: μεταεξπρεσσιονιστικό καλλιτεχνικό κίνημα που αναπτύχθηκε στη Γερμανία στα μέσα της δεκαετίας του 1920 και εκπροσωπείτο από ζωγράφους όπως ο Τζωρτζ Γκροζ.

35 Τέρρυ Ήγκλετον:

«Προς μια επιστήμη του κειμένου»*

Το λογοτεχνικό κείμενο δεν αποτελεί «έκφραση» μιας ιδεολογίας, όπως και η ιδεολογία δεν αποτελεί «έκφραση» μιας κοινωνικής τάξης. Το κείμενο, αντίθετα, είναι μια μορφή παραγωγής ιδεολογίας την οποία θα μπορούσαμε να παραλληλίσουμε από κάποιες απόψεις με μια θεατρική παράσταση. Μια θεατρική παράσταση δεν «εκφράζει», δεν «αντανακλά» ή δεν «αναπαράγει» το θεατρικό έργο στο οποίο βασίζεται· «παράγει» το κείμενο, μετασχηματίζοντάς το σε μια μοναδική και μη αναγώγιμη οντότητα. [...] Η σχέση ανάμεσα στο κείμενο και την παράσταση είναι μια σχέση εργασίας: τα θεατρικά μέσα (σκηνοθεσία, υποκριτική ικανότητα και ούτω καθεξής) μετασχηματίζουν την «πρώτη ύλη» του κειμένου σε ένα συγκεκριμένο προϊόν που δεν μπορεί να συναχθεί μηχανιστικά από τη μελέτη του ίδιου του κειμένου. [...]

Ο παραλληλισμός λοιπόν που επιχειρώ εδώ μπορεί να σχηματοποιηθεί ως εξής:

ιστορία/ιδεολογία → δραματικό κείμενο → θεατρική παράσταση
 ιστορία → ιδεολογία → λογοτεχνικό κείμενο

Το λογοτεχνικό κείμενο δηλαδή παράγει ιδεολογία (που είναι και η ίδια μια παραγωγή) με τρόπο ανάλογο με τις λειτουργίες της θεατρικής παράστασης με βάση ένα δραματικό κείμενο. Και ακριβώς όπως η σχέση της θεατρικής παράστασης με το

Terry Eagleton, «Towards a Science of the Text», *Criticism and Ideology: A Study in Marxist Literary Theory*, Λονδίνο 1976, σ. 64-99.

κείμενό της αποκαλύπτει τις εσωτερικές σχέσεις του κειμένου με τον «κόσμο» του, υπό τη μορφή της συγκρότησής του από αυτές, έτσι και η σχέση του λογοτεχνικού κειμένου με την ιδεολογία συγκροτεί την ιδεολογία αυτή με τέτοιο τρόπο ώστε να αποκαλύπτει κάτι για τις σχέσεις της με την ιστορία.

Μια τέτοια διατύπωση εγείρει αμέσως αρκετά ερωτήματα, το πρώτο από τα οποία αφορά τη σχέση του κειμένου με την «πραγματική» ιστορία. Πώς μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι η ιδεολογία, και όχι η ιστορία, αποτελεί το αντικείμενο του κειμένου; Ή, για να το θέσω λίγο διαφορετικά: πώς είναι δυνατόν να εισέρχονται στο κείμενο στοιχεία του ιστορικά «πραγματικού»; Ο Γκεόργκι Λούκατς, στο έργο του *Studies in European Realism* [Μελέτες για τον ευρωπαϊκό ρεαλισμό], υποστηρίζει ότι το μεγαλείο του Μπαλζάκ έγκειται στο γεγονός ότι η «αδυσώπητη ακριβολογία» της τέχνης του τον οδηγεί στην υπέρβαση της αντιδραστικής ιδεολογίας του και τη συνειδητοποίηση των πραγματικών ιστορικών διακυβευμάτων της εποχής του. Η ιδεολογία εδώ σημαίνει σαφώς μια «ψευδή συνείδηση» που δεν επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας πραγματικής αντίληψης για την ιστορία – ένα προπέτασμα που παρεμβάλλεται ανάμεσα στους ανθρώπους και την ιστορία τους. Η άποψη αυτή είναι απλοϊκή, γιατί αδυνατεί να κατανοήσει την ιδεολογία ως έναν εγγενώς πολύπλοκο σχηματισμό, ο οποίος, καθώς εισάγει τους ανθρώπους στην ιστορία με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, επιτρέπει πολλές μορφές και βαθμούς πρόσβασης στην ιστορία αυτή. Στην πραγματικότητα, αδυνατεί να κατανοήσει ότι κάποιες ιδεολογίες και ιδεολογικά επίπεδα είναι πιο ψευδή από ό,τι άλλα. [...]

Και το θέμα δεν είναι ότι το κείμενο, επιτρέποντας την πρόσβαση στην ιδεολογία, μας βυθίζει σε μια απλή ψευδαίσθηση. Δίχως αμφιβολία, τα εμπορεύματα, το χρήμα, η μισθωτή εργασία είναι «φαινομενικές μορφές» της καπιταλιστικής παραγωγής, παρ' όλα αυτά όμως είναι επίσης απολύτως «πραγματικές». [...]

Η ιστορία συνεπώς «εισέρχεται» οπωσδήποτε στο κείμενο και ιδιαίτερα στο «ιστορικό» κείμενο· αλλά εισέρχεται ακριβώς ως ιδεολογία, ως μια παρουσία καθορισμένη και παραμορφωμένη από τις ευδιάκριτες απουσίες της. Αυτό δεν σημαίνει ότι η πραγματική ιστορία είναι παρούσα στο κείμενο αλλά με παραλλαγμένη μορφή, έτσι ώστε το καθήκον του κριτικού να είναι να αφαιρέσει τη μάσκα από το πρόσωπο του κειμένου. Αντίθετα, η ιστορία είναι «παρούσα» στο κείμενο με τη μορφή μιας διπλής απουσίας. Αντικείμενο του κειμένου δεν είναι το πραγματικό, αλλά κάποιες σημασιοδοτήσεις μέσω των οποίων το πραγματικό βιώνει τον εαυτό του – σημασιοδοτήσεις που είναι αποτέλεσμα της μερικής κατάλυσης του ίδιου του πραγματικού. Μέσα στο ίδιο το κείμενο λοιπόν η ιδεολογία καθίσταται μια κυρίαρχη δομή που καθορίζει τον χαρακτήρα και τη διάταξη ορισμένων «ψευδοπραγματικών» συστατικών. Έτσι, η πραγματική ιστορική διαδικασία αντιστρέφεται και μέσα στο ίδιο το κείμενο η ιδεολογία εμφανίζεται να καθορίζει το ιστορικά πραγματικό, ενώ συμβαίνει το αντίθετο. Η αντιστροφή αυτή καθορίζεται βεβαίως και η ίδια σε τελευταία ανάλυση από την ιστορία. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ιστορία είναι το έσχατο σημαίνον της λογοτεχνίας, όπως είναι και το έσχατο σημαινόμενο. Γιατί τι άλλο θα μπορούσε να είναι τελικά το αίτιο και το αντικείμενο κάθε σημασιοδοτικής πρακτικής εκτός από τον πραγματικό κοινωνικό σχηματισμό που προσφέρει την υλική της μήτρα; Το πρόβλημα δεν είναι ότι ο παραπάνω ισχυρισμός είναι ψευδής, αλλά ότι αφήνει τα πάντα όπως ακριβώς ήταν. Το κείμενο μας παρουσιάζεται περισσότερο ως μια παιγνιώδης φυγή από την ιστορία παρά ως ιστορικό, ως μια ανατροπή και αντίσταση στην ιστορία, ως μια στιγμιαία απελευθερωμένη ζώνη στην οποία οι καταναγκασμοί του πραγματικού μοιάζουν να εξανεμίζονται, ως ένας θύλακας ελευθερίας μέσα στο βασίλειο της αναγκαιότητας. Γνωρίζουμε ότι αυτή η ελευθερία είναι σε μεγάλο βαθμό ψευδαισθητική – ότι το κείμενο ηγεμονεύεται· αλλά δεν είναι ψευδαισθητική με την έννοια ότι

πρόκειται για μια δική μας ψευδή αντίληψη. Η ψευδαίσθηση ελευθερίας του κειμένου αποτελεί μέρος της ίδιας της φύσης του – είναι αποτέλεσμα της ιδιόμορφα υπερκαθορισμένης σχέσης του με την ιστορική πραγματικότητα. [...]

Η ιστορία επομένως λειτουργεί επί του κειμένου μέσω ενός ιδεολογικού καθορισμού ο οποίος ευνοεί μέσα στο ίδιο το κείμενο την ιδεολογία ως κυρίαρχη δομή που καθορίζει την ίδια της τη φανταστική ή «ψευδή» ιστορία. Αυτό το «ψευδές» ή «κειμενικό» πραγματικό δεν αποτελεί μια φαντασική «αντιμετάθεση» του ιστορικού πραγματικού. Το λογοτεχνικό έργο δεν είναι η «φαντασική αντιμετάθεση» του πραγματικού· συγκροτείται, αντιθέτως, ως προβολή ορισμένων ήδη δημιουργημένων αναπαραστάσεων του πραγματικού σε ένα φανταστικό αντικείμενο. Το λογοτεχνικό έργο αποστασιοποιείται από την ιστορία, όχι επειδή τη μεταμορφώνει σε φαντασίωση, περνώντας από το ένα οντολογικό επίπεδο στο άλλο, αλλά διότι οι σημασιοδοτήσεις τις οποίες μετατρέπει σε μυθοπλασία είναι ήδη αναπαραστάσεις της πραγματικότητας και όχι η ίδια η πραγματικότητα. Το κείμενο είναι ένας ιστός νοημάτων, αντιλήψεων και ανταποκρίσεων που ενυπάρχουν πρώτα από όλα στη φαντασική εκείνη παραγωγή του πραγματικού που είναι η ιδεολογία. Το «κειμενικό πραγματικό» δεν είναι η φαντασική αντιμετάθεση του ιστορικού πραγματικού, αλλά το προϊόν ορισμένων σημασιοδοτικών πρακτικών, η πηγή και το αντικείμενο αναφοράς των οποίων είναι σε τελευταία ανάλυση η ίδια η ιστορία. [...]

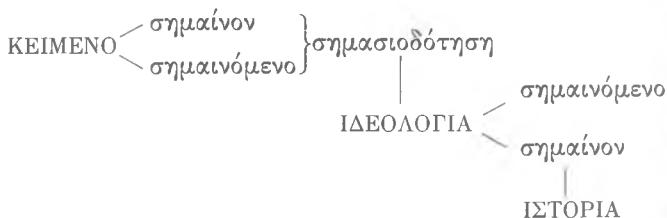
Είναι αλήθεια ότι ορισμένα κείμενα μοιάζουν να προσεγγίζουν περισσότερο το πραγματικό από ό,τι κάποια άλλα. Το επίπεδο του «κειμενικού πραγματικού» στο μυθιστόρημα του Κάρολου Ντίκενς *Bleak House* [Ο ζοφερός οίκος] είναι πολύ πιο κυρίαρχο από όσο είναι, για παράδειγμα, στο λυρικό ποίημα του Ρόμπερτ Μπερνς «My love is like a red, red rose» [Η αγάπη μου είναι σαν ένα κατακόκκινο τριαντάφυλλο]. Το μυθιστόρημα του Ντίκενς επιδιώκει να ρίξει φως μεταξύ άλλων σε μια

πολύ στενά εντοπισμένη ιστορία, ενώ το ποίημα του Μπερνς έχει ένα εξαιρετικά αφηρημένο αντικείμενο αναφοράς. Ωστόσο, ενώ είναι προφανές ότι το ποίημα μας παραπέμπει σε ορισμένους τρόπους ιδεολογικής σημασιοδότησης και όχι σε ένα «πραγματικό» αντικείμενο, έτσι που το αν υπάρχει πράγματι μια αγαπημένη να μας είναι βεβαίως παντελώς αδιάφορο (και μας γνωστοποιείται ότι όντως υπάρχει από την ίδια τη μορφή του ποιήματος), το ίδιο ισχύει, αν και όχι τόσο εμφανώς, και για το μυθιστόρημα του Ντίκενς. Απλώς ο Ντίκενς χρησιμοποιεί συγκεκριμένους τρόπους σημασιοδότησης (τον ρεαλισμό) που έχουν ως αποτέλεσμα να προτάσσεται περισσότερο το «ψευδοπραγματικό»: αλλά αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στην άμεση σύγκριση του φανταστικού Λονδίνου του μυθιστορήματος με την πραγματική πρωτεύουσα της Αγγλίας. Το φανταστικό Λονδίνο του Ζοφερού οίκου υπάρχει ως προϊόν μιας αναπαραστατικής διαδικασίας η οποία δεν σηματοδοτεί τη «βικτωριανή Αγγλία» καθ' εαυτήν, αλλά ορισμένους τρόπους με τους οποίους η βικτωριανή Αγγλία σημασιοδοτούσε τον εαυτό της. [...]

[...] Κανένα κείμενο δεν «συμμορφώνεται» κυριολεκτικά «με το περιεχόμενό του», δεν αντιστοιχίζει τα σημαίνοντά του με κάποια σημαινόμενα που μπορούν να διαχωριστούν από τα πρώτα: το θέμα δεν είναι η σχέση του κειμένου με κάποια διαχωρίσιμα σημαινόμενα, αλλά η σχέση της κειμενικής σημασιοδότησης (που είναι συγχρόνως «μορφή» και «περιεχόμενο») με εκείνες τις πιο διάχυτες σημασιοδοτήσεις που αποκαλούμε ιδεολογία. Αυτή η σχέση δεν μπορεί να επιμετρηθεί απλώς με βάση τον βαθμό στον οποίο το κείμενο προβάλλει ανοιχτά τις σημασιοδοτήσεις του, παρότι αυτή η πρακτική σε ορισμένα κείμενα μπορεί να παραγάγει μια ιδιόμορφη σχέση με την ιδεολογία, αλλά και να παραχθεί από αυτήν. Διότι [...] ακόμα και το «πεζολογικό» κείμενο αναπαράγει –αν και όχι σε κάθε φράση του– την κυριαρχία αυτή του σημαίνοντος επί των σημεινομένων, κυριαρχία που το ποίημα προβάλλει επιδεικτι-

κά. Και μάλιστα την αναπαράγει σε όλη του τη δομή – σε αυτή την εσωτερική κατανομή των στοιχείων του που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό σχετικής αυτονομίας, πράγμα που μπορεί να συμβεί μόνο επειδή δεν έχει συγκεκριμένο πραγματικό αντικείμενο αναφοράς.

Μένει να αντιμετωπίσουμε μια πιθανή αμφισημία σχετικά με το τι ακριβώς είναι το «σημαινόμενο» ενός λογοτεχνικού έργου. Το σμαινόμενο εντός του κειμένου είναι αυτό που ονόμασα «ψευδοπραγματικό» – οι φανταστικές καταστάσεις «για» τις οποίες μιλά το κείμενο. Αλλά το ψευδοπραγματικό αυτό δεν πρέπει να συνδέεται ευθέως με το ιστορικά πραγματικό· είναι, αντίθετα, ένα αποτέλεσμα ή μία όψη της όλης διαδικασίας σημασιοδότησης του κειμένου. Αυτό που σημασιοδοτείται από όλη αυτή τη διαδικασία είναι η ιδεολογία, η οποία με τη σειρά της είναι μια σημασιοδότηση της ιστορίας. Οι σχέσεις αυτές μπορούν να αποσαφηνιστούν με ένα απλό διάγραμμα:

[...] Η ιδεολογία προϋπάρχει του κειμένου· αλλά η ιδεολογία του κειμένου προσδιορίζει, λειτουργεί και συγκροτεί την ιδεολογία αυτή με τρόπους που δεν είναι προσχεδιασμένοι, για να το πούμε έτσι, από την ίδια την ιδεολογία. Η ιδιάζουσα παραγωγή ιδεολογίας την οποία θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «ιδεολογία του κειμένου» δεν είναι δυνατόν να προϋπάρχει του κειμένου· ταυτίζεται με το ίδιο το κείμενο. Στην πραγματικότητα, αυτό που εξετάζεται εδώ είναι μια διπλή σχέση – όχι μόνο η αντικειμενικά προσδιορίσιμη σχέση κειμένου και ιδεολογίας, αλλά επίσης (και συγχρόνως) η σχέση αυτή όπως

«υποκειμενικά» επιδεικνύεται, αποκρύπτεται, γνωστοποιείται ή μυστικοποιείται από το ίδιο το κείμενο. [...]

Είναι επομένως σημαντικό να εξετάσουμε συνδυαστικά δύο αμοιβαία συγκροτούμενους σχηματισμούς: τη φύση της ιδεολογίας που επεξεργάζεται το κείμενο και τους αισθητικούς τρόπους της επεξεργασίας αυτής. Γιατί ένα κείμενο μπορεί να επεξεργάζεται μια ιδεολογία που περιλαμβάνει στοιχεία του πραγματικού και συγχρόνως να «διαλύει» αυτά τα στοιχεία, εν όλω ή εν μέρει, μέσα από αυτή την επεξεργασία. Αντίστροφα, μια εντελώς «εξασθενημένη» ιδεολογία μπορεί να μεταλλαχθεί από τις αισθητικές μορφές σε κάτι που μοιάζει με γνώση. [...]

Η εγγύηση μιας επιστημονικής κριτικής είναι η επιστήμη των ιδεολογικών σχηματισμών. Μόνο σε μια τέτοια επιστήμη θα ήταν δυνατόν να θεμελιωθεί μια τέτοια κριτική – μόνο με βάση την εγκυρότητα μιας γνώσης της ιδεολογίας μπορούμε να αξιώσουμε μια γνώση των λογοτεχνικών κειμένων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η επιστημονική κριτική είναι απλώς μια «εφαρμογή» του ιστορικού υλισμού στη λογοτεχνία. Η κριτική αποτελεί ένα ειδικό στοιχείο της θεωρίας των εποικοδομημάτων, η οποία μελετά τους ιδιαίτερους νόμους του αντικειμένου της· σκοπός της δεν είναι να μελετά τους νόμους των ιδεολογικών σχηματισμών, αλλά τους νόμους με βάση τους οποίους παράγονται οι ιδεολογικοί λόγοι ως λογοτεχνία. [...]

Η πολύπλοκη αυτή σχέση του κειμένου με την ιδεολογία, στο πλαίσιο της οποίας το κείμενο δεν είναι ούτε επιφανόμενο της ιδεολογίας ούτε και ένα απόλυτα αυτόνομο στοιχείο, συνδέεται με το ζήτημα της «δομής» του κειμένου. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κείμενο έχει μια δομή, ακόμη και αν πρόκειται για μια δομή που δεν συγκροτείται συμμετρικά, αλλά μέσω ρήξεων και αποκεντρώσεων. Γιατί το κείμενο καθ' εαυτό, στον βαθμό που οι αποστάσεις και οι συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων στοιχείων του είναι καθορισμένες και όχι ασαφείς, συγκροτεί μια ειδική δομή. Ωστόσο η δομή αυτή δεν πρέπει

να εκλαμβάνεται ως ένας μικρόκοσμος ή ένα κρυπτογράφημα της ιδεολογίας· η ιδεολογία δεν αποτελεί την «αλήθεια» του κειμένου, όπως και το δραματικό κείμενο δεν αποτελεί την «αλήθεια» της θεατρικής παράστασης. Η «αλήθεια» του κειμένου δεν είναι μια ουσία, αλλά μια πρακτική – η πρακτική της συσχέτισής του με την ιδεολογία, και επομένως της συσχέτισής του με την ιστορία. Με βάση αυτή την πρακτική, το κείμενο συγκροτείται ως δομή: αποδιαρθρώνει (destructures) την ιδεολογία για να την ανασυγκροτήσει με τους δικούς του, σχετικά αυτόνομους όρους, για να την επεξεργαστεί και να την αναπλάσει σε αισθητική παραγωγή, την ίδια ώρα που το ίδιο αποδιαρθρώνεται σε διάφορους βαθμούς υπό την επίδραση της ιδεολογίας. Στο πλαίσιο αυτής της αποδιαρθρωτικής πρακτικής, το κείμενο έρχεται αντιμέτωπο με την ιδεολογία ως έναν σχετικά δομημένο σχηματισμό ο οποίος του επιβάλλει τις δικές του ιδιαίτερες σχέσεις και δεσμούς, του αντιτείνει μια «συνεκτική λογική» η οποία ορίζει την εξωτερική περίμετρο της ίδιας της αυτοπαραγωγής του κειμένου. Το κείμενο λειτουργεί άλλοτε υπό τη μεταβλητή πίεση των δεσμών αυτών και άλλοτε αντίθετα προς αυτήν· έχει τη δυνατότητα να επιτρέπει την είσοδο ενός σχετικά ανεπεξέργαστου ιδεολογικού στοιχείου, είναι όμως υποχρεωμένο να μεταθέτει ή να αναπλάθει ένα άλλο, παλεύοντας με τη δυστροπία των στοιχείων αυτών και δημιουργώντας, στο πλαίσιο αυτής της πάλης, νέα προβλήματα για το ίδιο. Με αυτόν τον τρόπο, το κείμενο διατράσσει την ιδεολογία για να εγκαθιδρύσει μια εσωτερική τάξη, η οποία με τη σειρά της μπορεί να προκαλέσει νέες διαταραχές τόσο στο ίδιο το κείμενο όσο και στην ιδεολογία. Δεν πρέπει να θεωρούμε την πολύπλοκη αυτή κίνηση ως τη «δομή του κειμένου» που μεταθέτει και αναπαράγει τη «δομή της ιδεολογίας»: η κίνηση αυτή μπορεί μόνο να εννοηθεί ως μια ατέρμων επέμβαση του κειμένου επί της ιδεολογίας και, αντιστρόφως, ως μια αμοιβαία δόμηση και αποδιάθρωση, στο πλαίσιο των οποίων το κείμενο υπερκαθορίζει διαρκώς τους

ίδιους τους καθορισμούς του. Η δομή του κειμένου λοιπόν είναι προϊόν της διαδικασίας αυτής και όχι αντανάκλαση του ιδεολογικού του περιβάλλοντος. Η «λογική του κειμένου» δεν είναι ένας λόγος που αναδιπλασιάζει τη «λογική της ιδεολογίας»: είναι, αντίθετα, μια λογική που δομείται «ενάντια» στην ευρύτερη λογική της ιδεολογίας.